

GOSZTONYI GERGELY

Propaganda és hatalomkoncentráció Bibó István műveiben

*A szereplők bármilyen hasonlósága
valamely valós személyhez vagy helyzethez
kizárólag és csakis a véletlen műve.*

“... műveivel és szellemi alapállásával ma is csak a fennálló világrend ellen tanúskodhat, mellette egyetlen pillanatra sem. A politikában vele takarózni annyi, mint magunkra rántani a ruhásszekrényt.”¹ Parafrazeálok egy napilapban megjelent esszét, hogy közelebb jussunk Bibó István életművéhez, gondolataihoz. Minden nagy gondolkodó életművét rángatják jobbról, húzkodják balról. Az igazán nagyok azonban ellenállnak a taszigálásnak. Az igazán nagyok iránytűje a belső moralitásuk, amely változatlanul segít a gondolkodó értelmezésben. Ha egy nyugodt pillanatban ránézünk, ha érdekek nélkül vizsgáljuk, láthatjuk, hogy Bibó életműve is világitótorony. Abból is a pharoszi nagyságú.

Az egy kézben összpontosuló hatalom veszélyes fegyver. Ráadásul ön-és közveszélyes, mondhatnánk. A megoldás, amellyel a kérdés rendezhető, és a hatalom koncentrációja megelőzhető, a hatalom megosztása. Bibó 1947-es akadémiai székfoglalójában részletesen felvázolja a témával foglalkozó gondolkodók álláspontjait, a hatalommegosztás rendszerének kifejlődését, kiteljesedését az ókortól a 20. századig. A kérdés már a görögöknél felmerült, elsőként *Arisztotelész* foglalkozott ezzel. A Politika IV. könyvének 14. fejezetében ír arról, hogy az államszervezet három fő részének (az államügyekről tanácskozó szerv, a vezető tisztviselői kar és az igazságszolgáltató-testület, azaz a törvényhozás, a végrehajtás és a bírászkodás) egymáshoz való viszonya milyen államforma típusokat eredményezhet, ha elválasztva, illetve ha összenőve működnek. Arisztotelész elméleteinek végső célja a jó

---

¹ Szilágyi Ákos: *Orwell éve*. Népszabadság, 2003. június 28.

államvezetés elveinek definiálása, a jó állam modelljének megtalálása volt. Bibó azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy a „politikai-etikai gondolat” még nem található meg elméletében.

A váltás, ahol megszületik a hatalommegosztás modern elve, a 17. századi Angliában keresendő. E váltáshoz azonban hozzájárultak a keresztény gondolkodók (*Szent Ágoston*, *Aquinói Szent Tamás*) tanai, amelyek egyre több és mélyebb morális tartalommal töltötték meg a mai hatalommegosztás korábbi, technokratább jellegű elméleteit. A 17. századra túl vagyunk a reformáción, amely megmutatta, hogy a korábbi – akár világi, akár isteni – tekintéllyel van esély szembeszállni, túl vagyunk a hatalom moralizálódásán, és azokon a tapasztalatokon is, amelyek rávilágítottak, hogy a hatalom relatív, változékony és illékony. Mindez „leöntve” a humanizmus térnyerésével eljuttatta *Locke*-ot ahhoz az azóta is oly’ sokat idézett gondolathoz, miszerint az embereknek a törvények uralma alatt kell állniuk. Ebből és az emberi méltóságból egyértelműen következik, hogy a hatalmasok, azaz a törvények megváltoztatására képes emberek ezt ellenőrzés nélkül, önhatalmúlag nem tehetik meg, hiszen ebben az esetben a törvény csak eszköz lenne, és az emberek zsarnokok hatalma alatt állnának. És bár *Locke* konkrétan nem a hatalommegosztás kérdéseiről beszél, kiemeli, hogy nem szerencsés egy állam számára, ha az általános szabályalkotásra jogosultak és a konkrét jogalkalmazók egy kört alkotnak. *Arisztotelész*hez hasonlóan *Locke* még csak leszögezi, hogy sem az állam, sem a társadalom, sem pedig a (későbbi kifejezéssel) hatalmi ágak számára nem szerencsés, ha egy kézben egyesülnek.

A *Locke* nyomdokain haladó *Montesquieu* ezzel szemben már azt jelenti ki, hogy a hatalmi ágakat (törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom) el kell egymástól választani. Ezek az elválasztott hatalmak pedig folyamatosan egymás ellenőrzésével is foglalkoznak: egymás hibáit kijavítva vezetik jobb irányba az egész társadalmat. Mindezt *Montesquieu* is már politikai-erkölcsi követelményként állítja fel. Ebből következően a jó államban imperatív módon kell megbontani az esetlegesen koncentrálódó hatalmakat, és a hatalmi ágaknak el kell jutniuk odáig, hogy alávéssék magukat a maguk helyessége feletti „ítélkezésnek”. Hiába hivatkozunk azonban azóta is sokat a *Montesquieu*-i elvre, az a gyakorlatban a monarchiák tekintetében számos problémát okozott, és sok megválaszolendő kérdésnek nyitott utat. Így például *Benjamin Constant* a 18-19. század fordulóján írt műveiben felvetette egy újabb hatalmi ág kialakításának, rendszerbe illesztésének a szükségességét. Ez a negyedik hatalmi ág *Constant*-nál egy *regulatív*, felügyelő jellegű hatalom, amelyet egy adott állam első számú vezetője, az *államfő* tud megtestesíteni a maga reprezentatív, hídépítő szerepével.

Bibó nem elégedett meg a hatalomkoncentráció elméletére vonatkozó fejlődési ív vázolásával, ugyanis jól tudta, hogy számos kritika, probléma fogalmazódott meg a kérdéskörrel kapcsolatban a 19., és főleg a 20. századi történelmi változások okán. Első helyen említendő az úgynevezett „törvényhozói illetéktelenség”, amely mellett a szakmai kérdések a tömegpártok korában könnyen kicsinyes politikai játszmák áldozataivá válhatnak. Ráadásul ez a mindentudó „homo politicus” megjelenésével még sarkítottabb helyzeteket eredményezhet: a szakmailag elfogadott anyagot laikusok formálják országos érvényű szabályokká. Másodikként Bibó az idealista kritikát említi, amely alapjaiban kérdőjelezte meg a montesquieu-i hármass felosztás érvényességét, arra hivatkozva, hogy a bírói hatalom is az alkotott jogot alkalmazza, így semmiben nem tér el a végrehajtó hatalomtól. A harmadik kritikai irány az osztályharcos szocializmus gondolkodói felől érkezett, mivel véleményük szerint az osztályharc csak az osztályokban gondolkozó társadalmakban létezik, így azok megszűnése után mind az osztályharc, mind pedig a hatalmi ágak elválasztása felesleges lesz a (szerintük nem túl távoli) jövőben.

A hatalommegosztással szemben nem csupán elméleti kritikák fogalmazódtak meg. A gyakorlatban számos olyan probléma merült fel az idők folyamán, amelyek mind-mind alakították, formálták az elméletet. Ilyen például a politikai pluralizmus kérdése, amely szerint az állam hatalmi góccok százaiból épül fel, azaz a 20. században a három hatalmi ág elválasztása, egymáshoz való viszonyuk kezelése már nem elégséges. Nem véletlen, hogy az úgynevezett „negyedik hatalmi ág” kifejezést, - amelyet Edmund *Burke* vezetett be a közgondolkodásba -, hányan és hányféle szervezetre alkalmazták már (gondoljuk csak a sajtóra, az alkotmánybíróságra, az államfőre, az ombudsmanokra stb.). E gyakorlati kritika alapján a hatalommegosztás rendszere immár nem hármass hatalomként, hanem plurális, talán meg sem számolható hatalomként aposztrofálható.

Jelentős 20. századi probléma a bürokrácia térdnyerése. Itt ne a vízfejű, lassú, nehézkes hivatalnokréteg lebegjen a szemünk előtt, hanem azé az önálló gondolkodásra kész, aktív, kreatív rétegé, amely a politikától függetlenül, önjáróvá válva kezd el döntéseket hozni, összecsisztatva ezzel a végrehajtó és a törvényhozó hatalmat. Amikor a végrehajtók értelmezni, sőt, akár alakítani tervezik a rájuk vonatkozó jogszabályokat, akkor eljutunk a kiskapuk, az ügyeskedés világába, a „menedzserek forradalmának” korába.

Kiemelhető az államhatalom és a gazdaság viszonyának kérdése is. Az állam gazdasági feladatainak növekedése egyre több napi szintű kapcsolódási pontot hozott létre a

gazdasági szereplőkkel, aminek következtében egyre nagyobb a korrupció esélye. Mindemellett az egyre nagyobb kiterjedésű gazdaságpolitika és az ebben részt vevő szereplők miatt Bibó már egy „gazdasági államhatalom”-ról beszél.

A gazdasági államhatalom szoros összefüggésben van, szoros összefüggésben lehet egy másik hatalmi gócponttal, a „kulturális, tudományos államhatalommal”. Egyrészt kiemelendő, hogy a klasszikus, politikai cenzúrát a 20. századra felváltotta a gazdasági és a társadalmi cenzúra, azaz immár nem pusztán a politika képes a neki nem tetsző hangok előzetes vagy utólagos elhallgattatására, hanem a gazdasági, pénzügyi finanszírozó is megteheti ezt. Ha nem érdeke a tulajdonosnak a hír megjelenése, még csak nyilvánosságra sem kell kerülnie, hogy miért nem tudhatott róla soha a széles közvélemény. Ugyanez figyelhető meg az Elisabeth Noelle-Neumann-féle úgynevezett társadalmi cenzúra esetében is, amikor a vélt vagy valós társadalmi nyomásra tekintettel tartjuk vissza véleményünk artikulálását. Ezek a kérdések a bibói gazdasági államhatalom és a hatalomkoncentráció vonatkozásában megkerülhetetlenek.

Az államhatalmak klasszikus felosztását így jól láthatóan több veszély is fenyegeti. 1947-ben, amikor Bibó a székfoglalóját megtartotta, jól érzékelt az aktuális folyamatokat. Gőzerővel zajlott a tömegművelődés eszközeinek elterjedése: a sajtó, a rádió, a mozi egyre nagyobb szerepet töltött be az emberek életében. Mindezzel együtt a propaganda szerepe, lehetősége is megnőtt, hiszen az újfajta kommunikációs eszközök behálózták a mindennapokat, és egyre nagyobb szerepet töltöttek be a társadalmi vélemények formálásának terén. Ez persze nem csak veszélyeket hordoz magában, hanem lehetőséget is, mivel jócskán emelkedhet a tömegműveltség szintje. De a veszély, a hatalomkoncentráció növekedése pusztán a propaganda által igenis valós. Valós volt Bibó idejében, és az volt a későbbi időkben is. Ne feledjük, hogy a második világháború után a kommunisták első intézkedéseik egyikeként saját uralmuk alá hajtották a mozikat: jól tudták ugyanis, hogy tömegkommunikáció, propaganda nélkül a 20. század politikai játszmáit nem lehet megnyerni. A kulturális, tudományos államhatalom így a többihez hasonlóan veszélyt is jelenthet a hatalommegosztásra.

A propaganda, a hamis illúziók keltése a bibói életműben nem csak a hatalomkoncentrációval és a hatalommegosztással kapcsolatban merült fel. A *kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című kulcstanulmányában Bibó kifejti, hogy Európának ebben a részében, Kelet-Közép-Európában a nacionalizmusnak, és ezen belül a nyelvi

nacionalizmusnak számos okát találhatjuk meg. A történelem viharában a határok képlékenyek voltak², ennek következtében pedig a nyelvi és a földrajzi-gazdasági határok ebben a régióban sosem fedték egymást. Mindez pedig egy szomorú tényhez vezet el minket: a másik fontosságának, igazságának, sőt létének kétségbevonásához. Ha „a nemzeti történelem megszentelt helyeit idegen kézben tudjuk”, akkor nem kell eltiporni, nem kell eltörölni a másik nemzetet, bőven elég, ha kétségbe vonjuk a létét. És a történelem, mint hivatkozás, a történelmi idő sok tényt képes elfedni. Így válik létszabállyá az állandó félelem és a létbizonytalanság. Így relativizálódnak az értékek, és így válik érthetővé az igény a fegyelemre, a rendre és az egységre. Így válik egy nép tekintélytisztelővé. Egy nép, amely önmagát „kis nemzetként” jelöli meg. Csonka Magyarország nem ország? A méret a lényeg? „Merjünk nagyok lenni, szokták most mondani. Amire azonnal kieszték az ellenajánlatot, hogy merjünk kicsik lenni. Az eszükbe se jut, hogy merjünk akkorák lenni, amekkorák vagyunk.”³

Ebben a környezetben a propaganda jó táptalajra lel. „Szerteburjánóznak a legzűrzavarosabb politikai filozófiák s legotrombább politikai hazugságok”. A félrevezetések, a féligazságok. A politikai szintre butított kommunikáció. Hiú remények, öncsalások és hamis képezetek szövik át mindennapjainkat. Az irreális álmok, a karamellizált remények. És mindezek, miután alapja a valós történelmi indulat, alapja a realitás, alapja a másik létének megkérdőjelezése, nem pattannak le a lelkekről. A zűrzavaros publicisztikák, a hamis, leegyszerűsítő kategorizálás, az abszolút jó és az abszolút rossz párharcára egyszerűsített népbutítás egy kiegyensúlyozottabban kialakuló, fejlődő társadalomban perifériára szorulna. De Kelet-Közép-Európa ha nem is gyerek, kamasz még. A kamaszok pedig fogékonyak az imaginárius veszedelmekre. Ha hiányoznak a közös alapok, hiányzik a közösen megélt, feldolgozott és elfogadott történelmi múlt, akkor mindaz, ami más, ami ezoterikus, ami tényektől elrugaszkodó, ami unortodox, az könnyen teret nyer.

És könnyen nyer teret egy újfajta politika is. Egy deformálódott politikai jellem, aki ügyesen és tudatosan keveri a valóságos, a lehetséges és a kívánatos szavakat. Bibó őt hamis

---

² „Ez megerősítette az utazót, hogy országának az az önképe, miszerint vele különösképpen kicsellőzött volna a sors, ez teljességgel hamis, hazug, nem más, mint önsajnálát. Sértődöttség és panaszkodás mint nemzeti sajátosság. A jammer. Hogy így a törökök, úgy a kehes osztrák, így Trianon, amúgy az angolok, és akkor mindennek tetejébe: az oroszok. Minő balszerencse. Szerintem pedig ez csupán egy átlagos európai sors. Itt időnként országok megszűntek, arrébb tolták őket, mint egy szekrényt, és előbb-utóbb az oroszok is jöttek. Nincs mit sajnálni magunkon.” Esterházy Péter: *A szocialista embertípus*. <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00171/esterhazy00220/esterhazy00220.html>

³ Esterházy Péter: *A szavak csodálatos életéből*. A Mindentudás Egyetemén, 2003. szeptember 8-án elhangzott előadás bővített változata. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00484_kv.html

realistának hívja. És így nem nehéz belecsúszni egy olyan labilis helyzetbe, ahol demokratikus formák között antidemokratikus kormányzást figyelhetünk meg. Mint ahogy megfigyelhettük mindezt a második magyar köztársaság rövid három éves periódusa (1946-1949) alatt is. Korlátozódhatnak a szabadságjogok a demokrácia védelmére hivatkozva, erősödhet a minden áron való rendpártiság, megjelenhet a cenzúra, teret nyerhet a hatalommal való személyes kiegyezések rendszere, a bölcs és jó vezér képe.

A propaganda, a zűrzavaros publicisztika, a politikai kommunikáció a 20. század végét is megmértelyezte. Bibót olvasva az a feladatunk, hogy gondolatai ne juthassanak a feledés sorsára. Konklúzióként a tanulmány elején idézett, parafrazeált esszét igazítanám Bibóra, életművére, gondolataira: „Ha szellemalakját ma megidézzük, sok mindent érezhetünk – nyugtalanságot, szégyenkezést, zavart –, csak diadalt nem. Föltéve persze, hogy nem vagyunk hivatásos politikusok, akik kénytelenek mindenből diadalt kovácsolni, még a megszegyenülésből és a hiábavalóságból is. Ő azonban senkit és semmit nem igazol, semmiféle hatalmat, semmiféle jobboldalt vagy baloldalt.”⁴

---

⁴ Szilágyi Ákos: *Orwell éve*. Népszabadság, 2003. június 28.